

PAPER DETAILS

TITLE: Türk Dünyası'nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam İçinde Genel Bir Değerlendirme

AUTHORS: Osman HORATA

PAGES: 117-131

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/807313>

Türk Dünyası'nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam İçinde Genel Bir Değerlendirme*

Osman Horata**

Öz

İnsanların hayatı, bir kimlik oluşturmak ve onun etrafında istikrarlı birliklikler kurma arayışları ile geçer. Kültür, kimlik ve devlet inşası, ortak acılar ve sevinçler üzerine yükselen, iç içe geçen süreçlerdir. Kültür veya kolektif bellek kimliğin, kimlik de milletin temelini oluşturur. Kültürel değerleri korumak kadar onu geliştirmek ve sürekliliği sağlayarak değişmek de önemlidir. Kültürlerin gelişiminde, iç dinamiklerin yanında istila, nüfus akını gibi olaylar da belirleyici bir rol oynar. Türkler, Altaylardan Akdeniz'e kadar uzanan tarihteki uzun yolculuklarında, sayısız dinî ve etnik kültürle karşılaşmışlardır. Sürekli gelişime ve değişime dayalı bu dinamik yapı onları büyük devlet ve imparatorluklara taşıyan temel etmenlerden biri olmuştur. Türkler, günümüzde ise bir taraftan kültürel değişim sürecinin sancılılarıyla uğraşırken, bir taraftan da sağlıksız kentleşme, kimlik problemi, değer bunalımı, kültürel erozyon, terör gibi önemli sorunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Kültür ve toplum hayatında büyük sarsıntılara sebep olan bu gelişmelerin yanında, kültürlerarasılık, kültürün endüstrileşmesi, medeniyetler çatışması gibi kültür hayatında ciddi kırılmalara yol açabilecek sorunlar da gündemdeki yerini almaya başlamıştır. Çalışmamızda, XXI. yüzyılın eşliğinde Türk Dünyası'nın kültürel ufukları, tehditler ve fırsatlar açısından tarihî tecrübe ve kimlik arayışı bağlamında eleştirel bir gözle okunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türk Dünyası, XXI. yüzyıl, kimlik, kültür, kültürel yozlaşma, kültürel değişim, kültürel ufuklar

* Bu çalışma, Uluslararası Türk Akademisi tarafından 23-24 Mayıs 2016 tarihinde Astana/Kazakistan'da düzenlenen *Büyük Bozkır: I. Sosyal Bilimler Forumu (The Great Steppe: Ith Forum of Social Sciences)*'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Ankara/Türkiye
horata@hacettepe.edu.tr

Giriş

İnsanların hayatı, dil, din gibi ortak paydalar etrafında bir *kimlik* oluşturmak ve bunun etrafında istikrarlı birlikteliklere ulaşmak arayışları ile geçer.¹ Bu ortaklıklar, aileden akrabaya, boydan millete, milletten devlete doğru genişler. Bunların en büyüğü ise, farklı kültürler ve farklı kimliklerin bir araya gelerek ortak bir sese dönüşmesiyle gerçekleşen medeniyetlerdir.

İstikrarlı, büyük devletler kurabilmenin sırrı nedir? Bu, sadece bazı ırklara veya dinlere mahsus bir olgu mudur? Tarihçi Eric J. Hobsbawm'a göre (1989), bunu tek bir faktöre veya üstün bir ırk veya din inancına bağlamak son derece yanlıştır. Fakat insanlar genellikle kendilerini üstün diğerlerini ikinci sınıf olarak görme eğilimindedirler. Hobsbawm, Avrupa'nın güneyi ile kuzeyi arasındaki gelişmişlik düzeyini incelerken, okuma yazma oranıyla ilgili bazı verilerden hareketle bunun en başta gelen faktörünün eğitim olduğu sonucuna varır (345).

Kimlik konusu, toplum hayatının yanında uluslararası ilişkilerde de önemli bir faktördür. 1980'lere kadar devletler arasındaki ilişkiler, pozitivist kuramlar çerçevesinde askerî ve ekonomik güç üzerinden okunmaya çalışırken; bu tarihten sonra *kolektif kimlik* faktörünün önemi vurgulanmaya, hatta devletlerin çıkarlarının esas itibarıyla öncelikle bu temel üzerinden belirlendiği ileri sürülmeye başlanmıştır (bk. Balta ve Demir 2016: 2-3). Bu gelişmeler, siyaset bilimine "jeokültür" kavramını kazandırmış, kültür çevrelerinin oluşturduğu coğrafyalar, siyasi ve ekonomik ilişkilerin şekillenmesinde etkin bir araç olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.²

Kültür, kimlik, millet ve devlet inşası, iç içe gelişen, birlikte yapılan her türlü fedakârlıkların üzerinde yükselen süreçlerdir. Kültür ve medeniyet, terimleşmesi XVIII. asra kadar gidebilen sınırları tartışmalı kavramlardır.³ Kültür, genellikle dil ve din gibi ortak paydalar etrafında bir araya gelen fertlerin tarih boyunca oluşturduğu değerler sistemi, geniş kitlelere mal olmuş yaşam biçimi olarak tanımlanmakla birlikte, esas itibarıyla bir toplumun tarihi yani geçmişi konusunda sahip olduğu şuraştır. Kimliği oluşturan da, önceki nesillerden eğitim ve davranışlar yoluyla sonraki kuşaklara aktarılan bu toplumsal bellettir. Bu belleğin temellerini ortak dil, kültür, coğrafya ve yaşam oluşturur. Kimlik, geniş anlamda ise bir topluluğun siyasi, hukuki ve kültürel taleplerini içerir. Kimlik, mutlaka etnik bir aidiyet gerektirmez; etnisitenin yanında yurttaşlığa (teritoryal) dayalı olarak da oluşabilir. Fakat her zaman birliği/

devleti taşıyacak, çekirdek bir kültüre veya etnik bir yapıya ihtiyaç vardır.⁴ Kültür tarihçileri ise, tek başına yeterli olmamakla birlikte kimliğin belirleyici ögesi olarak dili esas alırlar (Roux 2007: 28, Smith 2002: 52). Kısaca kimliğin varlığı toplumsal hafızaya, ulusun varlığı da kimliğe bağlıdır (Smith 1996: 383, Smith 2002: 22).

Türkler ve kurdukları devletler, genellikle bağlı oldukları boyun adıyla anılmış; Türk dilinin farklı diyalektlerini konuşan topluluklar, karşılaştıkları diğer uluslar tarafından *Türk* olarak adlandırılmıştır (Golden 2006: 47-48). Türklerin bütünü, tarihlerinin hiçbir döneminde tek bir sınır altında toplamak mümkün olmamış; boylar en güçlülerinin altında federatif bir yapı içinde bir araya gelebilmiştir (Roux 2007: 27, 40). Gerçekleştirdikleri büyük birliktelikleri, hayata kazandırdıkları anlam ve derinlik bakımından yerkürenin sayılı milletlerinden biri olan Türklerin tarihteki uzun yolculuğu da bir *kimlik* arayışından ibarettir.⁵

Çalışmamızın konusunu da, XXI. yüzyılın eşiğinde Türk Dünyası'nın kültürel ufuklarının tarihî tecrübe ve kimlik arayışı bağlamında okunması oluşturmaktadır.

Türk Kültürünün Temel Dönüşüm Dönemleri

Kültürler arası ilişkiler, *kültürleşme* (acculturation) ile *kültürsüzleşme* (aculturation) arasında biteviye devam eden ve önlenmesi mümkün olmayan bir süreçtir. *Kültür değişimi* ise, genellikle kültürü belirleyen temel değerler sistemindeki değişiklik olarak kabul edilir ve uzun bir sürece yayılır. Bu değişim, toplumların isteklerine bağlı olduğu gibi, istila, nüfus akını gibi istekleri dışındaki olaylarla da gerçekleşebilir ve kültürel yapının erimesiyle sonuçlanabilir.⁶ Tarihte, uzun süren istila ve göç hareketlerine karşılık, az da olsa dil, din gibi güçlü kültürel öğeleri aracılığıyla kimliklerini koruyabilen toplumlara da rastlanmaktadır.

Türkler, tarih boyunca ipek yolu, kürk yolu gibi önemli ticaret yolları üzerinde yaşamışlardır; bu, onların farklı kültürleri tanımaları ve kendilerini tanıtmalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Kültürel etkileşim, tarım toplumlarında azınlıklar ve seyyahlar aracılığı ve sürgün, göç, savaş, ticaret gibi temaslar ile gerçekleşmiş ve merkezden çevreye doğru yayılmıştır. Bilişim çağında ise, kitle iletişim araçlarının devreye girmesiyle bu etkileşim çok daha hızlı ve bütün kesimleri kapsayacak şekilde gerçekleşmektedir.

İnsanlık tarihiyle ilgili birçok paradigmlar ileri sürölmekle birlikte, bunlar içinde en fazla kabulö Alvin Toffler'in öç dalga kuramı görmöştür (1981). Ona göre, temel üretim araçlarındaki değışim, küresel anlamda tüm insanlığı etkilemekte, költürleri de baştan aşğı değıştirmektedir. Bir başka deyişle, bu dalgalardan küresel anlamda tüm insanlık etkilenmekte ve bunun önüne geçmek de mümkün olmamaktadır. Toffler'e göre, şimdiye kadar *tarım* ve *sanayi* "dalga"larını yaşayan insanlık, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bilgisayarın keşfi ve mekanik düşünceden kuantum düşünce ve teknolojisine geçişle ortaya çıkan *bilişim* "dalga"sının etkisi altındadır. Doğusu ve batısıyla sanayi toplumu trenine bir asır gecikmeyle binen Türk toplulukları da, bu üçüncü dalgaanın yarattığı şoklarla baş etmeye çalışmaktadır.

Bölgesel anlamda ise Türk költürü, Bozkır, İslam ve Batı medeniyeti olmak üzere üç temel dalgaanın etkisi altında kalmıştır.⁷

Türklerin ilk yurdu Altay Dağları bölgesi, büyük etnik çeşitliliğe sahip, yüksek dağlarla çevrili, hayvancılığa ve kuru tarıma elverişli, çetin iklim koşullarının hâkim olduğu bir yerdir. Türkler, yaşadıkları bu coğrafyaya uygun olarak, ormanlık alanlarda avcılık ve toplayıcılık, bozkırlarda ise hayvancılığa dayalı bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir. Bu yaşam tarzının köklerinin yaklaşık olarak MÖ 3500 yıl önceye kadar gittiği tahmin edilmektedir. Türkler, tarihte bozkır költürünü geliştirerek Avrasya steplerinin sert iklim koşullarında, sözel yasalara ve törelere dayalı, konar-göçer temelli, dünyanın en geniş devletlerini kurmalarıyla tanınmışlardır (Kafesoğlu 1977: 200, Roux 2007: 117-152). Türk halklarının tarih sahnesine çıktığı yıllarda ise, Mısır, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Anadolu, Hint, İran ve Roma'da yerleşik hayata dayalı, gelişmiş uygarlıklar kurulmuş, bir kısmı da yıkılmıştır.

Türkler, VII. yüzyıldan itibaren ise, İslamiyet'le tanışmaya başlamış ve bu geçişe eş zamanlı olarak geniş ölçüde konar-göçer hayat tarzından yerleşik köy ve şehir hayatına geçmişlerdir. Yeni dinle birlikte, Horasan ve Mezopotamya'da Fars, Suriye ve Mısır'da ise Arap költürüyle karşılaşan Türkler, yaşam tarzından bilim, költür ve sanat hayatına kadar her alanda tam bir költürel değışim sürecine girmişlerdir. Bilhassa Horasan ve Maverâünnahir, X, XII. yüzyıllarda İslam medeniyetinin temellerinin atıldığı bir yer olmuştur. Bu bölgede Türk soylu devletlerin yönetimi altında Türk, Fars ve Arap költürünün bir araya gelmesiyle gerçekleşen, Batılıların Türk veya İran Rönesansı olarak adlandırdığı ilim, költür ve sanat hayatındaki büyük gelişmeler, Orta Asya

ve Anadolu'da yükselecek büyük oluşumların temelini teşkil etmiştir (İnalcık 2007: I/233-238).

Bu temeller, İslam Medeniyetini Anadolu'dan önce Orta Asya'da zirveye taşımıştır. Moğol istilasının yarattığı büyük tahribatın ardından gelen Timurlular Devri (1370-1507), büyük imar faaliyetleri, mimari, edebiyat, minyatür ve ilim alanında daha sonrakilere örneklik edecek klasik eserleri ile tanınan önemli bir dönemdir. XI. yüzyıldan itibaren Horasan'dan Anadolu'ya akın akın göç eden Oğuz boyları ise, aynı temeller üzerinde küçük bir uç beyliğinden yüz elli yıl gibi kısa bir sürede büyük bir imparatorluk meydana getirmişlerdir. Köklü bir devletin ancak güçlü bir kültüre dayanarak var olabileceğini düşünen Fatih Sultan Mehmed (sal. 1451-1481), İstanbul'u ilim ve kültürün merkezi hâline getirmek için Doğu'dan ve Batı'dan ünlü bilgin ve sanatkârları İstanbul'a davet etmiştir. Atılan bu adımlar, Orta Asya Türklerinden bir asır sonra bilim, kültür ve sanat alanında İslam medeniyetine en olgun dönemini yaşatmış ve bu medeniyet dairesinde Timurlu, Türkmen, Arap ve Fars üslubundan farklı bir Osmanlı üslubunun oluşmasını sağlamıştır.

Peter Golden (2006), Batılı tarihçilerin Orta Çağ'ın en önemli meselesi olarak gördükleri bu yükselişi, Türklerin bir taraftan göçebe geleneklerini korurken, bir taraftan da farklı dil, din ve kültürleri kaynaştırmada başarılı bir devlet ve imparatorluk geleneklerinin olmasına bağlar (52). Tarihleri boyunca geniş bir coğrafyaya yayılan, sayısız etnik ve dinî oluşumla karşılaşan Türkler, güçlü kültürler karşısında ayakta kalmayı başarmaları, fethettikleri yerlerde de asimilasyona ve sömürgeciliğe yönelik bir çabaya girişmemeleriyle tanınmışlardır. Bu, Feroz Ahmed'in (2007) belirttiği gibi onların diğer etnik ve dinî gruplarca kendi feodal yönetimlerine tercih sebebi olmuştur (13, 18). Bu sayede, farklı kimlikler, Osmanlı yönetiminin farklı kültürleri paylaşımcı, kaynaştırıcı özelliği sayesinde kültürlerini korumayı ve hatta geliştirmeyi başarmışlardır.

Osmanlılar Döneminde *birlikte yaşama kültürünün*, bir başka ifadeyle *Osmanlı barışı* (Pax Ottomana)'nın gerçekleştirebilmesinin faktörlerinden biri de, Türklerin dünyeviliği ve uhreviliği dengede tutan, radikalizmden uzak bir din anlayışına sahip olmalarıdır. İslamiyetin, Maverâünnehir coğrafyasıyla buluşmasından sonra, bu bölgede yetişen Ebu Hanife, İmam Mâturidî, Zemahşerî, Fahreddin Râzî gibi din âlimleri; eserleri, fikirleri ve yetiştirdikleri öğrencileriyle başta Türk halkları olmak üzere farklı kültürlerden geniş kitleleri, İlahî vahye ve akla dayalı din anlayışıyla buluşturarak İslam medeniyetinin

yükselişindeki en önemli saç ayaklarından birini oluşturmuşlardır.⁸ Bu gelenek, bu gün de karşılaşılan sorunlar için önemli bir referans kaynağı olmaya devam etmektedir.

Türkler, İslam medeniyetiyle karşılaşmalarından on asır sonra, Batı medeniyeti ile tanışarak yeni bir kültürel değişim sürecine girmişlerdir. Batı kültürüyle temas, onların Akdeniz'e inmelerine kadar gitmekle birlikte, kültürel etkileşimin yerini yeni bir *kültürleşme* sürecine bırakması XVIII. asırda başlamıştır. Batılılaşma, öncelikle savunma alanında kendisini göstermiş, bu eğilim saray, ordu ve resmî kurumlardan topluma doğru yayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra ise, devletin asli unsurunu oluşturan Türkler, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde bu süreci devam ettirmişlerdir.

Aynı süreçte Orta Asya Türk halkları da daha sınırlı olmakla birlikte Ruslar aracılığıyla Batı kültürüyle tanışmışlardır. Ruslar, Osmanlılara göre batılılaşmaya bir asır önce XVII. yüzyılda başlamışlar; Sovyetler Birliği döneminde ise, Batı kültürünü Marksist süzgeçten geçirerek alternatif bir sistem inşasına girişmişlerdir. Sosyalist dönem, farklı kültürlerin ve farklı etnik yapıların ortak bir üst kimlikte birleştirilmeye çalışıldığı, alt kimliklere zaman zaman artan veya azalan oranda dolaylı veya dolaysız asimilasyon politikalarının takip edildiği bir süreç olmuş; sistemli bir dil ve kimlik planlanmasına dayalı politikalar tarihî Türkistan halklarının tarihle organik bağlarını kopma noktasına getirmiştir. Bu sebeple 1991 yılında gerçekleşen bağımsızlıktan sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, bir taraftan devletlerini inşa ederlerken bir taraftan da kimliklerini yeniden inşa etmek zorunda kalmışlardır.

Kültürel Ufuklar

Nüfusu 7, yaşı 4.5 milyarı bulan ihtiyar dünyamız, teknolojinin hayatın bütün cephelerine girdiği XXI. yüzyılın, bir başka ifadeyle üçüncü bin yılın eşiğinde; sağlıksız kentleşme, değer bunalımı, tüketim çılgınlığı, terör, dil yitimi, kültürel yozlaşma, kimlik sorunu gibi sosyal hayatta büyük depremlere yol açan problemlerle kritik bir dönemeçten geçmektedir. İnsanları *birey* olmaktan çıkarıp bir *kitlenin* parçası olmaya doğru götüren bu süreçte en fazla öne çıkan problemlerden biri de *kimlik* sorunudur. Fransız İhtilali (1789-1799)'nin, kimlik duygusunu siyasal ve ideolojik bir harekete dönüştürmesi toplumsal yapıda ciddi kırılmalara yol açmış; kültürel değerlerin küreselleşmesine tezat olarak, etnik ve

kültürel kimliklerle ilgili talepleri artırmış, kimlik sorununu çağın sorunu hâline getirmiştir. Fransız İhtilali'nin ardındaki temel etmenlerin başında, şehirli, orta sınıfın güç kazanması ve onların kimlikleriyle ilgili talepleri gelmektedir. Bu gelişmeler, XX. yüzyılda çok uluslu devletlerin parçalanmasının önünü açarak imparatorlukların yerini ulus devletlere bırakmasıyla sonuçlanmıştır.

Araştırmalar, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına doğru dünyada orta sınıf kategorisine giren insanların oranının yoksul kategorisindeki nüfusun oranını geçeceğini, giderek artan sayıda ülkenin küresel sisteme eklemeneceğini, bunun sonucu olarak dünya ile iletişim hâlinde, kentli, yeni orta sınıfların şekilleneceğini ve bunların ülkelerinde önemli aktörler hâline geleceğini göstermektedir (*National intelligence council* 2012: 4, Boyner 2012: 10-11). Bu talepleri bastırmaya ve ötekileştirmeye dayalı politikalar, etnik/kültürel çatışmaları daha da arttıracaktır. Bu oluşumun şok dalgaları, dünyanın farklı coğrafyalarında farklı şekillerde kendini göstermeye başlamıştır. Smith'e (2002) göre bunun çözümü, gün yüzüne çıkmamış etnik yapıların istekleri ile devlet elitleri ve çekirdek etnik yapı arasında gerekli dengeyi kurmaktır (286).

Postmodern devlet kuramcılarına göre (bk. Çağlar 2008: 369-386, Kılıç 1999: 4-5), XX. yüzyılın ulus devlet ve toplum anlayışıyla ekonomik kalkınma ve birlikte yaşamayı gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır. Onlara göre, ulus devlet süreci aşıldıktan sonra, toplumun yerini topluluklar alacak, toplumları bir arada tutan ortak kimliğin yerini kültürel çoğulculuk alacak, hatta bölgesel devletleşme olgusu gündeme gelerek kent devletlerinden oluşan bir dünya konfederasyonu oluşacaktır. Bu süreçte görülecek etnik temelli arayışlar ise psikolojik bir rahatsızlık olarak görülecektir.

Kent devletleri, Antik Çağ'da da görülen bir olgudur ve o dönemde bu yapılar arasındaki çatışmalar hiç eksik olmamıştır. Kimlik kavramına postmodernistlerden farklı yaklaşan modernistler ise (bk. Smith 2002: 30-32); ulus devlet veya milliyetçilik düşüncesini, kapitalizm, bürokrasi ve seküler faydacılığın güç kazanması gibi koşullara bağlı olarak ortaya çıkan bir olgu olarak görürler ve modern öncesi toplumlarda bu düşüncenin yerinin olmadığını, modern toplumların büyümesi için gerekli kültürel türdeşlik ihtiyacının bu ideolojiyi doğurduğunu ileri sürerler.

Yukarıda temas edildiği üzere, kimlik duygusunu belirli bir konjonktürün ürünü olarak değerlendirmek mümkün değildir. Devletlerin ortadan kalkıp

kent devletlerinden oluşacak bir dünya federasyonunu kurulacağı görüşü ise, hayali bir paradigmadan öteye geçmeyecektir. Smith'in (2002) de belirttiği gibi, dünya devleti özlemini duyanlar bile ulus dünyasının kalıcılığından şüphelenmemektedir (29). İnsanların ortak etnik/kültürel kimlikler etrafında istikrarlı birlikteliklere, gelişmiş refah düzeyine ulaşma arayışları, dünya tarihinde bundan sonra da önceliği korumaya ve kültürel coğrafya da bu arayışlarda önemli bir rol oynamaya devam edecektir.

Kimlik sorununun bir başka yönü ise, sağlıklı kentleşme ve küreselleşmenin yol açtığı hızlı değişimin, insanları geçmişle organik ilişkiden yoksun, sürekli şimdiki zaman içinde yaşamak zorunda bırakmasıdır. İnsanlık, sanayileşmeyle birlikte kırsal kesimden kentlere göçün kitlesel bir akına dönüşmesinin şokunu atlatamamışken, ardından gelen bilişim "dalga"sıyla her alanda prestij kültür merkezinde benzeşmeye doğru koşar adım gitmeye başlamıştır. Bu, mahallî renkleri birer birer soldururken, devletleri ve toplumları ayakta tutan tarih yani kimlik şuurunu da büyük bir erozyona uğratmış, insanlık hiçbir dönemde olmayacak kadar "kendî" olarak kalabilmenin savaşını vermek zorunda kalmıştır. Bu hızlı değişim, son yıllarda kültürlerin sadece bölgesel anlamda değil bütün dünyada bir bütün olabileceğini ifade eden "kültürlerarasılık" terimini ortaya çıkarmıştır. Bu, Tatal'ın (2006) belirttiği gibi, çok kültürlülük veya kültürel çoğulculuktan farklı olarak diğer kültürlerle ilişkilerinde kültürel bütünleşme sürecini seçmiş olan kültürleri tanımlamak için kullanılmaktadır (15, 25, 115, 12). İnsanlık gerçekleriyle bağdaşmayan bu paradigma bir kenara bırakılırsa, kültürel çözülme ve yozlaşma, bu süreçte tüm insanlığı bekleyen sorunların başında gelmektedir.

Kültürel değerleri korumak kadar, onu diğer *yüksek* kültürel değerler doğrultusunda geliştirmek de önemlidir. Kültürlerin en önemli özelliği, gelişime, yenileşmeye açık olmasıdır. Toplumlar, değişen şartlara uyum sağlayamayan yapıları zamanla terk ederek yerine yenilerini koymakta, böylelikle topluma ve kültüre süreklilik kazandırmaktadırlar. Kültürler açısından asıl problem, yenileşme ve değişme değil bu özelliğini kaybetmektir. Çünkü dinamizmini yitiren, demografik ve kültürel sürekliliği sağlayamayan kültürler, önce çözülme sonra da erime sürecine girmektedir. Her kültür ve medeniyet, kendinden önceki kültür ve medeniyetlerin birikimi üzerine yükselir. Bu süreçte önemli olan, bir kültürün kendisine ait değişmemesi gereken değerlerinin korunarak kültürel sürekliliğin sağlanmasıdır.

Küreselleşme ve iletişim araçlarının rüzgârıyla mahallî renkler birer birer kaybolurken, gelişmiş ülkeler ise kültürel miraslarını âdeta yeniden keşfetmeye, sürdürülebilir kalkınmanın temel araçlarından biri olarak gördükleri kültürel alana önemli yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Dünyanın büyük bir kısmı ise, ne yazık ki bu süreçte gelişmiş Batı ülkelerinin ürettiği içeriğin pazarı hâline gelmektedir. Bu durum kültürel alanda da tekelleşme tehlikesini beraberinde getirmektedir. Theodor Adorno'nun, *Kültür Endüstrisi* (2007) adlı eserinde çarpıcı bir şekilde belirttiği gibi, çağın kültür tekelleri; “Benim gibi düşünmeli ya da ölmelisin, demez. Benim gibi düşünmemekte özgürsün; yaşamın, malın, mülkün sende kalacak, ama bugünden itibaren aramızda yabancısın, biçiminde seslenmektedir.” (63-64). Kısacası bu sürece ayak uyduramayan hayatın dışına atılır, denilmektedir. Bu tekelleşmeye karşı, her ülke gibi Türk devletlerinin de büyük kültürel miraslarını tanıtmaya ve yaymaya ağırlık vermesi gerekmektedir.

Kültür kuramcıları, kültürlerin bir bütün olabileceğini ileri sürerlerken; siyaset bilimcilerin, toplumların gelecekteki ayrışma ve çatışma noktalarının kültürler/medeniyetler üzerinde olacağı gibi tamamen bu düşünceye tezat bir tezi ortaya atması yeni bir tartışmayı başlattı. Samuel Huntington'un (2007a) 1993 yılında yazdığı bir makalesiyle, Soğuk Savaş Döneminde devletlerin ideolojileriyle ayrıştığını, sonrasında ise kültürleriyle ayrışacağını ve asıl büyük çatışmaların kültürel düzlemde olacağını, gelecekte dünya siyasetinin mihranını “Batı ile geriye kalanlar” arasındaki çatışmaların oluşturacağını ileri sürmesi dünyada tam bir şoka yol açtı. Ona göre Türkler ve Ruslar, iki kültür arasında kalmış, tercih yapmakta zorlanan toplumlardır. (83-108).

“Medeniyetler savaşı” tezi, aydınlar tarafından genellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde boşluğa düşen Amerika'nın, jeokültürel bir stratejiyle yeni karşıtlar oluşturma ve emperyalist hedeflerini gerçekleştirme amacıyla kaleme alınmış, cesur fakat hayalî bir paradigma olarak değerlendirilmiştir. Yazar, tezinin arkasında yatan gerçek düşüncesinin ipuçlarını 1999'da kaleme aldığı “Sağlam Milliyetçilik” (2007b) adlı makalesinde ele vermiştir. Huntington'a göre (2007b), Sovyet/Komünizm karşıtlığına dayalı Soğuk Savaş Dönemi, Birleşik Devletlerde siyasi, toplumsal ve askerî açıdan son derece başarılı bir dönem olmuştur. Fakat bu sürecin sona ermesiyle toplum ortak amaçlarını kaybetmiş, ekonomik küreselleşme, milliyetçi olmayan elitler ve milliyetçi halklar arasında artan bir uçurum yaratmıştır (69-82). Bu yaklaşımda, Ameri-

kan toplumunda zayıflayan kimlik duygusunun, Hristiyanlık/Batı medeniyeti temelinde başta İslam olmak üzere diğer medeniyetler karşılığı üzerinden yeniden güçlendirme ve ABD'nin dünya üzerindeki nüfuzunu arttırabilme düşüncesi son derece belirgindir.

Kültürler ve medeniyetlerin, tarih boyunca devletler arasındaki varlık mücadelesinde önemli bir araç olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Kültürel farklılıkların önemli bir ayrışma ve çatışma hattı oluşturması, Batı medeniyetinin kodlarında var alan bir husustur. Endülüs'ün 1492'de İslam egemenliğinden çıkıp Hristiyanların eline geçmesinden sonra, din farklılığı sebebiyle Müslüman ve Yahudilerin tehdit olarak görülerek göç veya ölüm arasında bir tercihe zorlanması bunun tipik bir örneğidir.⁹ Buna karşılık, farklı din ve kültüre sahip Yahudiler için en güvenli sığınak İslam medeniyetine ait Osmanlı toprakları olmuştur. "Medeniyetler çatışması" tezi, hangi amaçla yapılsa yapılsın, kültürel yapıdan ziyade dünya politikasını etkilemeye dönük yeni bir soğuk savaş girişimidir.

Sonuç

Bazı istisnai görüşler bir kenara bırakılırsa, kültür ve kimlik konusu dün olduğu gibi bugün de önemini koruyan ve bundan sonra da koruyacak olan bir olgudur. Kültürlerin en önemli özelliği gelişime ve değişime açık olmasıdır. Değişmemesi gerekenler ise, birlikte yaşamayı ve kültürel sürekliliği sağlayan ortak bellek, Tanpınar'ın (2009) ifadesiyle "hayata şekil veren, ona bizim damgasını basan şeylerdir." (21). Kültürlerin sürekliliği veya erimesinde, bu temel dinamiğin yanında jeopolitik ve demografik yapı da önemli bir faktördür. Güçlü kültürlerle yan yana yaşayan ve önemli geçiş güzergâhları üzerinde bulunan Türk Dünyası'nın, jeopolitik konumu bir taraftan kültürel dinamizm için önemli bir fırsat oluştururken, bir taraftan da güçlü kültürlerle yakınlığı sebebiyle kültürel yozlaşma ve erime gibi önemli bir tehdidi de içinde barındırmaktadır.

Toplumsal ve siyasal yapıdaki büyük değişimler, XXI. yüzyılın eşliğinde kültürel yapıda da ciddi kırılmalara ve sorunlara yol açmıştır. İmparatorlukların dağılmasıyla gün yüzüne çıkan çok sayıda etnik kimliğin ve devletin yol açtığı sarsıntılar devam ederken; gelişmekte olan ülkelerde şehirli, orta sınıfın her geçen gün daha da güç kazanması kültür ve kimlikle ilgili talepleri her geçen

gün daha da arttıracaktır. Bu temel sorun karşısında çözüm olarak sunulan *kültürel çoğulculuk* konusunda Türkler önemli bir tecrübeye sahiptir.

Arap, Fars ve Türk ekseninde gelişen İslam medeniyeti, üstün bir ırk veya sınıf inancının olmadığı, başkalarını dışlamayan, diğer kültür unsurlarını paylaşımcı bir özelliğe sahiptir. Bu medeniyette, güçlü bir merkezî kimlikle birlikte mahallî kimlikler de kendini geliştirmeye devam etmiştir. Hint ve Batı medeniyetinin temelini oluşturan Ari kültür ise, başkalarını, farklılıkları dışlayan sert, hegemonik bir yapıya sahiptir. Bu düşünce, medeniyetler savaşı tezinde de ete kemiğe bürünmüş olarak karşımıza çıkmıştır. İstisnaları olmakla birlikte, Batı geleneğinde *bir arada yaşama* vardır ama *birlikte yaşama* kültürü oluşmamıştır. Böyle bir zeminde, postmodern devlet kuramcılarının toplumların yerini toplulukların alacağını ve kültürlerin bir olacağını ileri sürmeleri fantastik bir düşünceden öteye gitmemektedir.

Tarih boyunca büyük medeniyetlerin bulunduğu stratejik öneme sahip bir coğrafyada yaşayan Türklerin konumu, jeokültürel açıdan da Batı'yı da Doğu'yu da içine alan geniş bir coğrafyada çekim merkezi olabilme potansiyeli barındırmaktadır. Bütün insanlığı kültürel açıdan önemli sorunların beklediği bir süreçte, gerek jeokültürel potansiyel, gerekse farklı kültürleri bir arada yaşatabilme ve köklü devlet geleneğine sahip olma tecrübesi, adımlar doğru atıldığı takdirde Türklerle yeniden medeniyet vizyonlarını ortaya koyma fırsatı vermektedir. Avrasya coğrafyası, Türk halklarının ve Rusların yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Tarihin ve talihin bir arada yaşamaya mahkûm ettiği bu halklar arasında, gerginlik ve çatışma dönemlerinde bile kültürel ve ekonomik etkileşim devam etmekle birlikte, bu iki kültür birbirinin tezi ve antitezi konumunda kalmıştır. Şüphesiz bu gerçek bundan sonra da büyük ölçüde değişmeyecektir. Bu sebeple Rus kültürüyle yakın etkileşim içinde olan Türk halkları jeokültürel açıdan yeni arayışlar içine girecektir.

Küreselleşme, endüstrileşme gibi çağdaş gelişmelerin, kültür ve kimlik yapısında oluşturduğu büyük tahribata rağmen, kimlikleri koruma, ortak kimlikler etrafında birliktelikler oluşturma ve kültürel çoğulculuk, bundan sonra da ülkeler için prestij, öncelikli değerler olmaya devam edecektir. Doğusuyla batısıyla Türk Dünyası'na düşen de, ortak, tarihî mirasla organik bağlarını koparmadan dün olduğu gibi, bundan sonra da kültürlerini evrensel, prestij değerler etrafında geliştirerek kimliklerini yaşatmaya devam etmeleridir. Bu açıdan gelecek onlara önemli fırsatlar sunmaktadır.

Açıklamalar

- ¹ Modernist yaklaşım, *kimlik* olgusunun ideolojik ve siyasal hareket olarak XVIII. asrın sonunda ortaya çıktığı görüşündeyken; karşı görüş ise, modern uluslardaki gibi siyasal güce ve kültürel araçlara sahip olmamakla birlikte, dil, inanç ve mitler gibi toplumsal refleksler etrafında oluşan bu anlayışın Antik Çağ'dan beri var olduğu düşüncesindedir (bk. Smith 2002: 21-22, 33-35).
- ² Dünyanın yeniden şekillenmesi sürecinde jeopolitik ve jeokültürün önemi konusunda bk. İlhan 1999.
- ³ Kültür kavramı ve kültür-medeniyet ilişkisi hakkında bk. Turhan 1959: 27-40, Eliot 1981: 43-64, Güvenç 2005: 95-113.
- ⁴ Ulusların temelleri ve oluşumu hakkında bk. Smith 2002.
- ⁵ Feroz Ahmed de, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (2007) adlı eserinde Türklerin tarihteki uzun yolculuğunu "bir kimlik arayışı" olarak nitelendirir.
- ⁶ Kültürel süreçler hakkında bk. Turhan 1959: 40-44, Güvenç 2005: 114-128.
- ⁷ Türk kültürünün temel dönüşüm dönemleri hakkında geniş bilgi için bk. Horata 2010: 5-16.
- ⁸ Maturidilik hakkında bilgi için bk. Sönmez 2012: 365-394.
- ⁹ İslam, Hristiyan ve Yahudi kültürlerinin çatışmasını İber yarımadası bağlamında ele alan çalışma için bk. Lewis 2002.

Kaynaklar

- Adarno, T. W. (2007). *Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi*. İstanbul: İletişim Yay.
- Ahmed, F. (2007). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. 2.bs. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Balta, E. ve S. Demir (2016). "Tarih, Kimlik Ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı". *bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 76: 1-31.
- Boyner, Ü. (2012). "Kültürel Değil Rasyonel Kodlarla Hareket Etmek". *Görüş* 76: 10-12.
- Çağlar, N. (2008). "Postmodern Anlayışta Siyaset Ve Kimlik". *SDÜ İİBF Dergisi* 13 (3): 369-386.
- Eliot, T. S. (1981). *Kültür Üzerine Düşünceler*. Çev. S. Kantarcıoğlu. Ankara: KB Yay.
- Golden, P. B. (2006). "Türkler: Kökenleri ve Yayılma Alanları". Çev. Y. Salman. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ed. T.S. Halman, O. Horata vd. C.1. İstanbul: KTB Yay. 36-62.
- Güvenç, B. (2005). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habsbawm, E. (1989). *The Age of Empire 1875-1914*. New York: Vintage Books.
- Horata, O. (2010). "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Kültürel Miras". *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü – Atatürk Dönemi (1920-1938)*. Ed. O. Horata vd. C.1. Ankara: AKM Yay. 3-16.

- Huntington, S. P. (2007a). “Medeniyetler Çatışması mı?”. *Doğu Batı* 41: 83-108.
- _____ (2007b). “Sağlam milliyetçilik. *Doğu Batı* 41: 69-82.
- İlhan, S. (1999). *Dünya Yeniden Kuruluyor: Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları*. 2.bs. İstanbul: Ötüken Yay.
- İnalcık, H. (2007). “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ed. T.S. Halman vd. 2.bs. C.1. İstanbul: KTB Yay. 233-294.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Millî Kültürü*. Ankara: TKAE Yay.
- Kılıç, G. (1999). “Postmodern Devlet Anlayışı”. www.aydinlanma1923.com/ojs/index.php/AYD23/article/.../105/105. s.365-394). [Erişim: 15.02.2016]
- Kutlu, S. (2012). “Maturidîlik”. *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ed. H. Onat, S. Kutlu. Ankara: Grafiker Yay. 365-394.
- Lewis, B. (2002). *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler*. 2. bs. Çev. N. Elhüseyni. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- National Intelligence Council (2012). *Global Trends 2030: Alternative Worlds*. http://www.dni.gov/files/documents/GlobalTrends_2030.pdf. [Erişim: 12.01.2016]
- Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. 3. bs. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Simith, A. D. (1996). “Memory And Modernity: Reflections On Ernest Gellner's Theory Of Nationalism”. *Nation and Nationalism* 2 (3): 371-388.
- _____ (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. Çev. S. Bayramoğlu ve H. Kendir. Ankara: Adam Yay.
- Tanpınar, A. H. (2009). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü Dalga*. Çev. A. Seden. İstanbul: Altın Yay.
- Turhan, M. (1959). *Kültür Değişimleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. 2. bs. İstanbul: Baha Yay.
- Tutal, N. (2006). *Küreselleşme İletişim Kültürlerarasılık*. İstanbul: KırmızıYay.

Cultural Horizons of the Turkic World: General Assessment in Historical Context*

Osman Horata**

Abstract

People's life pass to create an identity, and around it with seeking for establishing stable partnerships. Culture, identity, and state building are intertwined processes, rising on common pains and joys. Culture or collective memory is the foundation of the identity, identity is the base of the nation. To protect cultural values is as important as to improve, and to change providing the continuity. Events such as the infestation, and the influx of population beside the internal dynamics plays a definite role for the development of culture. During the long journey on history from the Altai to the Mediterranean, The Turks have faced numerous religious, and ethnic culture. The dynamic structure that was based on continual to develop and to change has been one of the main factors, carrying them to the great states and empires. At the present time, on one hand the Turks works with the pain of the cultural changing, on the other hand they struggle with important problems such as unhealthy urbanization, identity problems, values crisis, cultural erosion, terrorism, brought of the age in XXth century. Beside these developments which caused great shock in the cultural and social life, interculturality, industrialization of culture, clash of civilization take places on the agenda. In our study, it will be tried as critically read the cultural horizons of the Turkish World on the beginning of XXIth century, in terms of threats and opportunities in the context of historical experience, and the identity search.

Keywords

Turkish World, XXIth century, identity, culture, cultural change, cultural horizons

* This study was presented as a declaration by the International Turkish Academy at The Great Steppe: Ith Forum of Social Sciences, which is held on 23-24 May 2016 in Astana / Kazakhstan

** Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature – Ankara/Turkey
horata@hacettepe.edu.tr

Культурные горизонты тюркского мира: оценка в историческом контексте*

Осман Хората**

Аннотация

Жизнь людей проходит в определении идентичности и стремлении создать на ее основе стабильные партнерские отношения. Процесс формирования культуры, идентичности и государства сопровождается общими переживаниями и радостями. Культура, или коллективная память, являются основой идентичности, а она, в свою очередь, служит основой нации. Важно сохранять культурные ценности, но также важно их развивать и меняться, чтобы обеспечить преемственность. В развитии культур, помимо внутренней динамики, значительную роль играют миграции населения. Долгий исторический путь от Алтая до Средиземного моря столкнул тюрков со множеством религиозных и этнических культур. Это динамичное внутреннее устройство, основанное на постоянном совершенствовании и изменении, было одним из главных факторов, ведущих их к созданию великих государств и империй. В наши дни тюрки, с одной стороны, переживают болезненный процесс культурных изменений, с другой, пытаются совладать с такими важными проблемами, как нездоровая урбанизация, проблема идентичности, кризис ценностей, культурная эрозия, террор. Наряду с этими процессами, ставшими причиной больших потрясений в культурной и социальной жизни, на повестку дня вышли также проблемы индустриализации культуры, столкновения цивилизаций, межкультурных связей, которые могут вызвать серьезные перемены в культурной жизни. Данная работа представляет попытку критического рассмотрения культурных горизонтов тюркского мира в начале XXI столетия, и анализа угроз и возможностей в контексте исторического опыта и поиска идентичности.

Ключевые слова

тюркский мир, XXI век, идентичность, культура, культурная дегенерация, культурные изменения, культурные горизонт

* Доклад, представленный на конференции «Великая Степь: I Форум общественных наук» (*The Great Steppe: Ith Forum of Social Sciences, 23-24 мая 2016 г., Астана*), организованной Международной Тюркской Академией.

** Проф., д-р, Университет Хаджеттепе, Факультет литературы, отделение турецкого языка и литературы - Анкара/Турция
horata@hacettepe.edu.tr